

Segmentaation ongelmasta suomen kielen johto-opissa¹

Alpo Räisänen

Olen Virittäjässä 1978 s. 321—344 perustellut käsitystä, etteivät johtosuhteet ole kielitajussa yksisuuntaisia $a > b > c$ -suhteita vaan monisuuntaisia verrantosuhteita, niin että esimerkiksi $a : b = a_1 : b_1$ ja $c : a = c_1 : a_1$. Tuossa artikkelissani sanoin myös, että generatiivinen teoria käsittelee johtosuhteita vain yksisuuntaisina. Tämä ei kuitenkaan päde kaikkiin generatiivisteihin. Ainakin Ray Jackendorf (*Language* 51, 1975, s. 639—671) ottaa huomioon myös takaperoisjohdon (s. 649—650) ja kuvaa sen samoilla redundanssisäännöillä kuin etuperoisjohdon. Leksikaalisten sääntöjen avulla Jackendorf pyrkii kuvaamaan sanastossa ilmeneviä suhteita. Sääntöjä on kahdenlaisia, morfologisia ja semanttisia. Näistä morfologiset ovat tärkeämpiä, koska semanttista säännönmukaisuutta ei ole aina olemassa. Jackendorf sanoo hylkäävänsä sen tavanomaisen käsityksen, että leksikko olisi vain memoroidun informaation varasto ja että vain syntaksi olisi luovaa. Sanaston hallinnassa on hänen mukaansa sekä muistilla että luovuudella oma osuutensa. Leksikaalisten sääntöjen asema näyttää hänen teoriassaan olevan kolmenlainen: 1) niitä käytetään luovasti uudisleksemejä muodostettaessa, 2) ne helpottavat uusien lekseemien memorointia ja 3) niitä voidaan käyttää myös memoroitujen lekseemien »passiiviseen» kuvaukseen (erityisesti s. 667—668).

Jackendorfin teoriassa, joka pohjautuu Chomskyn leksikalistiseen hypoteesiin, on — takaperoisjohtoa koskevan lisäksi — muitakin omille käsityksilleni läheisiä ajatuksia. Jackendorf toteaa mm., että leksikaaliset redundanssisäännöt opitaan yleistyksinä jo olemassa olevista leksikaalisista yksiköistä. Kerran oppittuina nämä säännöt helpottavat hänen mukaansa sitten uusien lekseemien oppimista. Ajatus on melko lailla sama, minkä olen esittänyt luovan derivaation ja muistin kombinoitumisesta johdosten hallinnassa.

Mainitussa Virittäjän artikkelissani jätin segmentaation kokonaan käsittelemättä. Nyt palaan aiheeseen nimenomaan segmentaation osalta ja pyrin

¹ Kielitieteen päivillä Tampereella 24. 2. 1979 ja samoin Petroskoissa Neuvostoliiton Tiedeakateman Karjalan filiaalissa 23. 4. 1979 pidetty esitelmä.

pohtimaan kysymystä, miten täsmällinen tai epätasällinen kannan ja johtimen raja on.

Lähtökohtanani on siis käsitys, etteivät johtosuhteet ole kielitajussa yksisuuntaisia eivätkä yksiselitteisiä. Tämä merkitsee mm. sitä, että jollakin tiettyllä johdoksella voidaan perustellusti tajuta olevan kaksi tai useampiakin kantasanoja. Otan muutamia esimerkkejä:

<i>kestittää</i>	< <i>kestit-(koon)</i> + <i>tä</i>
	< <i>kesti</i> + <i>ttä</i>
<i>kadottaa</i>	< <i>kadot-(koon)</i> + <i>ta</i>
	< <i>kato</i> + <i>tta</i> , vrt. <i>vero-tta-a</i>
<i>erottuu</i>	< <i>ero</i> + <i>ttu</i>
	< <i>erot-(koon)</i> + <i>tu</i>
	< <i>erotta-</i> + <i>u</i>
<i>ahavoituu</i>	< <i>ahava</i> + <i>oitu</i>
	? < <i>ahavoi-(na)</i> + <i>tu</i> , vrt. <i>väkevoituu</i> mutta <i>väkevinä</i>
	< <i>ahavoi-(da)</i> + <i>tu</i>

Tällaisissa tapauksissa kannan ja johtimen raja vaihtelee tietenkin aina sen mukaan, mikä oletetaan kulloinkin johdoksen kantasanaksi. En ryhdy kuitenkaan tällä tavoin pohtimaan vaihtoehtoisia segmentaatioita. En myöskään rupea jakamaan johdinosaa useampaan segmenttiin, mikä yhdysjohtimien osalta olisi mahdollista. Lähestyn ongelmaa siten, että otan tarkasteltavakseni muutamia johdosryhmiä, joissa johdotukset ovat kokonaisrakenteeltaan samantaisia. Samanlaisuuden kriteerejä on kaksi: 1) johdosten loppu on fonemaattisesti sama mahdollisimman pitkälle, tietenkin vähintään yhden foneemin verran, 2) johdosten tavuluku on sama. Johdosryhmät valitsen siten, että niistä kaksi ensimmäistä edustavat koululaisslangia ja siten varmasti nykyhetken produktiivista johtoa. Muut esimerkkiryhmäni ovat yleiskielen normaalia ja jo vakiintunutta sanastoa.

1. Koululaisslangin *is*-loppuisia johdoksia (kaikki esimerkit Joensuun Normaalikoulun neljännellä luokalla olevien kaksospoikieni puheesta): *koris* ~ *koristi* 'koripallo', *jalis* ~ *jalisti* 'jalkapallo', *pesis* ~ *pesisti* 'pesäpalo', *lentis* 'lentopallo', *mestis* 'mestaruussarja' (esim. *kaikki mestikset, tasanen mestis*), *villikset* 'villasukat', *raukkis* 'raukka', *kauris* 'kaurapuuro', *ruiskis* 'ruispuuro' jne. Viimeksi mainittua *ruiskis*-sanaa lukuun ottamatta johdotukset ovat segmentaation kannalta yksiselitteisiä: johdinta on aina *-is*. Kolmessa pallopelin nimessä johtimen rinnakkaisasuna oleva *-isti* on ilmestynyt käyttöön obliikvisijojen kautta (esim. *Pelataan koristia, Ripe on paras jalistissa, Pesistissä on omituinen järjestelmä*), enkä ole perusmuotoa *pesisti* kuullutkaan spontaanissa käytössä. Mutta miksi *ruiskis*, vaikka segmentaation kannalta säännön mukainen **ruisiskin* olisi fonotaktisesti mahdollinen? Myymäläslangissa tavataan kuu-

lemma sanat *ranskis* 'ranskanleipä' ja *ruiskis* 'ruisleipä', joten kauppakielessä *ruiskis*-sanana *k* voi olla *ranskis*-sanasta lähtöisin. Mutta poikieni kielessä *ruiskis* syntyi *kauris*-sanana pariaksi, joten sen *k* ei voi olla *ranskis*-johdoksista peräisin. Tällä poikieni *ruiskis*-johdoksella onkin ehkä aivan toinen syntyhistoria: se voi olla säännöllinen johdos sanasta *ruiska*, jolla pojat nimittelivät ruispuuroa ennen *ruiskis*-muodon ilmestymistä. *Ruiska*-tyyppiin kuuluvia ja sen aikalaisia olivat esim. *Helska* 'Helsingin Sanomat' ja *Karska* 'sanomalehti Karjalainen'.

Haluaisin kuitenkin edelleen pitää avoinna sitä mahdollisuutta, että on olemassa jokin yleisempi sääntö, joka synnyttää *ruiskis*-muodon segmentaation kannalta säännöllisemmän **ruisis*-muodon asemesta. Vrt. esim. *julkkis* 'julki-suuden henkilö' (: *julkinen*), *sympis* 'sympaattinen (ihminen)' (: *sympaattinen*), *poppis* 'popmusiikki' ja *jalkkis* 'jalkapallo' (vm. esimerkki poikieni erältä luokkatoverilta), joissa niin ikään on *is*-johtimen ja vartalon välissä ylimääräinen konsonantti, vaikka myös **julkis*, **sympis* jne. olisivat suomen fonotaksiin sopivia. Fonotaksi ei siis yksin määrää, miten kanta ja johdin liittyvät toisiinsa.

2. *e*-loppuisia koululaisten kutsumanimien hypokorismeja. Kaikki esimerkkien tarkoitteet ovat Joensuun Normaalikoulun neljännen luokan poikia tai heidän leikkiveriteita: *Eke* < Erkki, *Jake* < Jarkko, *Make* < Markku, *Pete* < Petri, *Jone* < Jouni, *Ipe* < Ismo, *Ripe* < Risto, *Tale* < Tapani ja *Kuske* < sn. Kuskelin. Sääntönä näyttää olevan, että nimessä täytyy olla kaksi lyhyttä tavua. Ainoa poikkeus on sukunimestä lyhentynyt *Kuske*. Entä mitä kuuluu näissä tapauksissa johtimeen? *Kuske*-tapauksen *e* kuuluu alkuaan tietenkin vartaloon, mutta tässä se on jo adoptoitunut johtimeksi. Muuta kuin *e* ei johtimeen näytä kuuluvankaan sellaisissa tapauksissa kuin *Jake*, *Pete* ja *Jone*, joissa *e*:tä edeltävä konsonantti on saatu keskiosaltaan tyypistyneestä vartalosta. Mutta nimissä *Ipe*, *Ripe* ja *Tale* ei *e*:tä edeltävä konsonantti kuulu vartaloon. Se ei kuulu kunnolla johtimeenkaan, koska konsonantti vaihtelee.

Mainitsen varsinaisen korpukseni ulkopuolelta muutamia tähän tyyppiin kuuluvia nykysuomalaisia nimiä, pääasiassa urheilutoimittajien kielestä poimittuja: *Mane* (voimistelija Mauno Nissinen), *Rane* (yhdistetyn hiihtäjä Rauno Miettinen), *Tare* (nyrkkeilijä Tarmo Uusivirta), *Jore* (jalkapalloilija Jorma Pirinen Kuopiosta), *Repe* (viihdelaulaja Reino Helismaa), *Pepe* (toimittaja Pertti Klemola), *Make* (jalkapallovalmentaja Martti Räsänen Kuopiosta), *Keke* (kilpa-autoilija Keijo Rosberg) ja *Jokke* (mäenlaskija Jouko Törmänen). Näissä näkyvät aivan samat rakenteelliset seikat kuin joensuulaisten koulupoikien nimissä. Muodoissa *Mane*, *Rane*, *Tare* ja *Jore* johdinta on vain *e*. Sen sijaan nimissä *Repe*, *Pepe*, *Make* (huom. *Make* < sekä Markku että Martti) ja *Keke* voisi myös *e*:tä edeltävän konsonantin lukea johtimeen kuuluvaksi. Ensi tavultaan pitkä *Jokke* pitäisi edellä omaksutun periaatteen mukaan segmentoida asuun *Jok-ke*, vaikkei geminaatta-*k*:n jakautuminen vartalon ja

johtimen kesken ole suomen kielessä tavallista.

Puheena olevan nimityyppin kaksi tärkeätä rakennepiirrettä ovat, että ne muodostuvat kahdesta lyhyestä tavusta (poikkeuksia kuitenkin on, esim. *Kuske*, *Jokke*) ja että johdinta on vähintään *e*. Se, missä kannan ja johtimen raja kul-loinkin on, ei ole tärkeää. On tietenkin otettava huomioon, että erisnimet ovat varsinaiseen sanastoon verrattuna erikoisasemassa: niillä ei ole konnotatiivista merkitystä ja siksi niiden muoto voi varioida enemmän kuin normaalin sanaston. Kustaa Vilkuna (1976) esittää esimerkiksi Paavo-nimestä rinnakkaismuodot *Pave* ~ *Pate* ~ *Pake* ja Pertti-nimestä muodot *Pepe* ~ *Pete*. Kuitenkin kohta puheeksi tuleva esimerkkiryhmä 3.b on johdoltaan selvästi sukua nyt käsillä oleville nimille.

3. Kaksitavuiset *kko*-, *kkö*-loppuiset denominaaliset nominit voidaan jakaa neljään ryhmään seuraavasti:

a) Johdin *-kko*, *-kkö* liittyy yksitavuiseen kokovartaloon, esim. *suukko*, *pääkkö* 'pää, päänahka', *yökkö*; samoin historiallisesti esim. *piikko* 'piikkokangas' (vrt. *pii* 'hammasmainen sakara, piikki'), *voikko* 'vaalean kellertävä hevonen' (vrt. *vai*).

b) Johdin *-kko*, *-kkö* liittyy tyypistyneeseen vartaloon, esim. *eukko* (vrt. *emä*, *emo*), *ukko* (vrt. *uros*), *veikko* (vrt. *veli*), *oikko* (vrt. *oinas*), *neikko* 'karitsa' (vrt. *neiti*), *karkko* 'karitsa' (vrt. *karitsa*), *orkko* 'ori' (Nirvi 1952 s. 98—99, 129, 157; Ruoppila 1943 s. 154).

c) Johdinta vain *-ko*, *-kö*, esim. *aukko* (vrt. *aukea*),¹ *soikko* (vrt. *soikea*), *sokko* (vrt. *sokea*), *sankko* (~ *sanko*, vrt. *sanka*), *valkko* (~ *valko* 'valkoinen eläin', vrt. *valkea*). Muihin kuin *k*-konsonanttiin johdin liittyy tapauksissa *sisko* (vrt. *sisar*) ja *tuokko(nen)* (< *tuohkonen*, vrt. *tuohi*; ks. Rapola 1966 s. 246).

d) Johdinta vain *-o*, *-ö*, esim. *loukko* (murt. myös *loukka*), *luikko* (murt. myös *luikka*) 'joutsen', *kolkko* (murt. myös *kolkka*), *silkkko* 'pelkistä pettujauhoista leivottu hätäleipä' (vrt. *silikka*), *houkko* (= *houkka*) 'hupsu' (ks. myös Hakulinen 1968 s. 143—144).

Esitellyistä tapausryhmistä ovat segmentaation kannalta kiintoisia ryhmä b ja erikoisesti ryhmä c. Lauri Hakulinen on johto-oppia käsitellessään (1968 s. 185—186, ks. myös SKES s.v. *auki*) luetellut koko joukon vartalonloppuisten klusiilien vaihtelutapauksia, jotka toistaiseksi ovat vailla tyydyttävää selitystä. Hakulisen luetteloon sisältyvät *aukea* : *aukko*, *sokea* : *sokko* -tyyppisten vaihtelutapausten lisäksi mm. *sakea* : *sakka*, *sankea* : *sankka*, *käte-* : murt. *kättö* 'yksikäinen ihminen', *juopa* : *juoppo*, *siipi* : (*nahka*)*siippo* 'lepakko' sekä erikoistapauksina nuoret johdot *ykkönen* ja *kakkonen*.

Ainakin osaselitys tällaisiin vaihtelutapauksiin on se, ettei kannan ja johti-

¹ SKES esittää, että *aukko* voisi historiallisesti olla suora *kko*-johdoskin adjektiivista *ava*.

men liittäminen toisiinsa ole aina pelkkää yhteenlaskua. Vähintään yhtä tärkeää kuin kannan ja johtimen valiomuotoisuus on se, että syntyvä johdos on valiomuotoinen: johdoksen on kokonaisrakenteeltaan sovittava mahdollisimman hyvin johonkin sanatyyppiin (sanatyypissa voi johdosten lisäksi olla lainasanoja). Tällöin on tapauksittain voinut tyydyttyä joko vartalo (edellä ryhmä b, samoin esim. johdoksissa *ykkönen* ja *kakkonen*) tai johdin (edellä ryhmä c, huom. erityisesti *sisko*).

Mainitsen vielä yhden *kko*-johdoksille läheisen esimerkkiparin: *naikkonen* ja *miekkonen* ovat semantiikaltaan ja kokonaisrakenteeltaan samanlaisia, mutta vain edellisen johdin on yksiselitteisesti *-kkonen*, sillä *miekkonen* voisi palautua asuun *miehkonen* (vrt. *tuohkonen* > *tuokkonen*). Sellaiset sanat kuin *miekkonen* ja *tuokkonen* ovat voineet kyllä suoraankin syntyä *kko(i)nen*-johdoksina, mutta hämäläismurteenen *tokkonen* palautuu aivan varmasti asuun *tohkonen* (ks. Rapola 1966 s. 246).

4. Seuraava esimerkkitapaukseni koskee poikkeuksellisia *skele*-johtimisia frekventatiiviverbejä. Pauli Saukkosen (1970 s. 200—201) ja Kalevi Wiikin (1975 s. 164) selvitysten mukaan *skele*-johdin liittyy suomen kielessä säännön mukaisesti sellaiseen kaksitavuiseen kantaan, joka päättyy ei-väljään vokaaliin; esim. *haeskella*, *peseskellä*, *etsiskellä*, *laususkella*. Sen sijaan kaksitavuiseen *a-|ä*-verbivartaloon perustuvat frekventatiivit ovat tyyppiä *lauella*, *lennellä*.

Nämä frekventatiivijohdon pääsäännöt eivät kuitenkaan ole poikkeuksettomia. NS:ssa on 13 jo Saukkosen luettelemaa *lauleskella*-tyyppistä frekventatiivijohdosta, joilla on *a-|ä*-vartaloineen kantaverbi: *ajeskella*, *anneskella*, *eleskellä*, *heiteskellä*, *jaeskella*, *jakseskella*, *kaiveskella*, *kanneskella*, *lauleskella*, *makseskella*, *naureskella*, *paineskella* ja *soudeskella*. Lisäksi NS:ssa on kaksi Saukkosen ja Wiikin mainitsematta jättämää kaksitavuihin *a*-vartaloihin perustuvaa *iskele*-loppuista johdosta: *anniskella* ja *kanniskella*.

Miten nämä poikkeusmuodot on selitettävä? Kalevi Wiikin generatiivinen selitys (mp.) näille poikkeuksellisille *skele*-johdoksille on, että niiden kantaverbit on merkittävä erityisellä poikkeuspiirteellä. Kysyn puolestani, onko tällainen poikkeuspiirre sillä tavoin lingvistiksi tai psykologisesti relevantti, että se selittäisi poikkeusmuotojen synnyn, vai onko se vain sääntöekonomian vaatima kuvaustekninen keino. Oma tulkintani on, että se on vain kuvaustekninen keino, joka ei mitenkään selitä poikkeusmuotojen syntyä.¹

¹ Wiikin analyysi kuuluu osana tutkimusprojektiin, jonka tarkoituksena on tuottaa tietokonetta ja puhesyntetisaattoria apuna käyttäen mekaanista puhetta. Ongelmaksi tulevat tällöin kielen loogisesta järjestelmästä poikkeavat tapaukset, joita yleensä on aina olemassa. Koska myös poikkeuksellisten muotojen tuottaminen pitää jotenkin turvata, on kantaverbien merkitseminen poikkeuspiirteellä taloudellinen keino ja Wiikin projektin kannalta ehkä riittäväkin (joihinkin kantoihin pitänee liittää useita erilaisia poikkeuspiirteitä, esim. *anta-* : *anneskella* ~ *anniskella* ~ *anneksia*). Mutta jos haluamme selittää luonnollisen suomen kielen rakennetta ja käyttöä, tässä menette-

Käsitän nämä poikkeukselliset muodot perinteiseen tapaan analogisiksi ja perustelen käsitystäni sillä näkökohdalla, joka on tämänkertaisen esitykseni teemana. Sanon siis, että *a-/ä-*vartaloiisiin kantaverbeihin perustuvat *skele-*frekventatiivit ovat *e-* ja *i-*vartaloihin perustuvien johdosten mallin mukaan syntyneitä: *anneskella*-tyypin mallina on ollut tyyppi *purekella* (vrt. *puren*) ja *anniskella*-tyypin mallina tyyppi *etsiskellä* (vrt. *etsin*). Tarkkaan ottaen ei ole kyse sellaisesta verrantoanalogiasta, jossa kannat ovat fonemaattisesti toisiinsa nähden täsmälleen samassa suhteessa kuin johdoksetkin, vaan johdokset ovat syntyessään nojanneet pikemminkin valmiisiin mallijohdoksiin kuin täydelliseen korrelaatioon. Pidän *anneskella* ja *anniskella* -tyyppisiä mallisanajohdon (vrt. Räisänen 1978 s. 339) tuotoksina, vaikka niissä onkin lekseminä esiintyvä kantasana selvästi tunnistettavissa. Tarkastelemme asiaa taulukosta 1:

1. Pääsääntöinen johto

anta- : *antele-*
kanta- : *kantele-*
laula- : *laulele-*

2. Sivusääntöinen johto

(poikkeuksellinen johto)
 a. *anta-* : *anneskele-*
 (*pure-* :) *pureskele-*
 b. *anta-* : *anniskele-*
 (*etsi-* :) *etsiskele-*
 c. *kanta* : *kanneksi-*
 (*pure-* :) *pureksi-*

TAULUKKO 1. Kaksitavuisiin *a-/ä-*vartaloiisiin verbikantoihin perustuvien frekventatiivien johto. — Pääsäännön mukainen johto nojaa täsmälliseen korrelaatioon: analogia on fonemaattisesti täydellinen, segmentaatio on ongelmatonta. Sivusääntöinen johto — sivusääntöinen olisi ehkä osuvampi termi kuin poikkeuksellinen — nojaa valmiisiin mallijohdoksiin, koska kantaverbien korrelaatio ontuu: analogiaverranto on fonemaattisesti vaillinaisen. Segmentaatio on ongelmallista: *anneskele-*muodossa johdinta on oikeastaan *eskele*, *anniskele-*muodossa vastaavasti *iskele*, vaikka mallityypeissä johdinta onkin vain *skele*. Vastaavasti *kanneksi-*tyypissä johdinta on *eksi*, vaikka mallityypeissä vain *ksi*.

Pääsääntöinen johto on johtotyyppinä vahvempi, koska siinä sekä kanta-verbien että johdosten korrelaatio on täydellinen. Sivusääntöisissä derivaatioissa korreloivat täysin vain johdokset. Se että sivusääntöinenkin johto on mahdollista johtuu taas siitä, ettei kannan ja johtimen raja ole välttämättä aina

lyssä on puutteita. Puute on jo se, että epämääräisillä poikkeuspiirteillä tutkija vapauttaa itsensä pohtimasta sitä, miksi poikkeuksellisia muotoja on olemassa ja miten ne syntyvät. Menettely antaa myös sellaisen virheellisen kuvan, kuin nykysuomalainen rakentelisi esimerkiksi muodot *naureskella* ja *anniskella* kannasta ja johtimesta joka kerta erikseen. Kyllä tällaiset yleiseen *normiin* vakiintuneet poikkeukselliset muodot ovat memoroituneet muistiin kokonaisuuksina, koska ne joko yleisesti tai määrätilan-teissa estävät rakenteeltaan säännöllisempien muotojen tuottamisen (*naurella* harv., **Annellaanko tässä ravintolassa?*). — Ks. myös Wiik 1978 s. 174, Koski 1978 s. 106—107.

samassa paikassa ja että sananmuodostuksessa johdosten kokonaisrakenne on ilmeisen tärkeä johtoprosesseja ohjaava seikka. Säännöllinen *puresele*-tyyppi on tarjonnut mallin pääsäännöstä poikkeavalle *anneskele*-tyypille, ja vastaavasti säännöllinen *etsiskele*-tyyppi on ollut tukemassa poikkeuksellisen *anniskele*-tyypin syntyä. Samoin edelleen verraten tavallinen *pureksi*-tyyppi on ollut mallina harvinaisille *eleksiä*, *anneksia*, *lauleksia* -tapauksille (NS:ssa vain nämä kolme; ks. myös Saukkonen 1970 s. 201).

Tässä *anneskele*-, *anniskele*- ja *kanneksi*-tyyppien selitykseen käytettyä periaatetta voidaan soveltaa moniin johto-opin »epäsäännöllisyyksiin», esimerkiksi sellaisiin tapauksiin kuin (*hypätä* :) *hypellä* (pääsääntöisesti *hyppäillä*), (*pappi* :) *pappeus* (säännöllisesti *pappius*), (*kaunis, valmis* :) *kauneus, valmeus* (säännöllisesti *valmius, raittius* jne.), (*tympeä* :) *tympeytyä* (pääsääntöisesti *tympeytyä*) jne.

5. Tässä sopii lyhyesti sivuta myös *a*-/*ä*-vartaloisten nominien komparatiiveja. On tunnettua, että kaksitavuisten *a*-/*ä*-vartaloisten nominien loppuvokaali muuttuu komparatiivin tunnuksen edellä *e*:ksi: *vanhempi, köyhempi*. Tämän oletetaan olevan analogista tartuntaa *e*-vartaloista, siis tyypistä *pienempi*. Erkki Itkonen (1966 s. 293) sanookin, että *e* on tässä »suffiksien luonteinen», toisin sanoen *e* melkein kuuluu komparatiivin tunnukseen. Mutta kolmitavuisten nominien *-a*/*-ä* ei yleensä muutu *e*:ksi: *matalampi, korkeampi*. Miksi ei? Ilmeisesti siksi, ettei ole olemassa — erikoista *punaise*-tyyppiä lukuun ottamatta — kolmitavuisia *e*-vartaloisia adjektiiveja, joiden malliin voisi nojata. Kaiken kaikkiaan *a*-/*ä*-vartaloisten nominien komparatiivin *e*:n jakautuma on selkeä esimerkki mallien vaikutuksesta.

6. Verraten mutkikkaan esimerkin siitä, miten säännöllisellä tai epä säännöllisellä tavalla johdin liittyy vartaloon, tarjoavat kaksitavuisiin *a*-/*ä*- ja *as*-/*äs*-loppuisiin nomineihin pohjautuvat kausatiivit. Tarkastelen nyt näitä NS:n aineiston valossa.¹

a) NS:ssa on ensinnäkin 46 *astaa*- ja 7 *ästää*-loppuisia verbijohdosta, joilla on transparentti *as*-/*äs*-loppuinen nominikanta; esim. *aidastaa, hammastaa, hidastaa, rakastaa, sitkastaa, varrastaa; evästää, keihästää, ylvästää* 'ylvästellä'. Tällaisissa tapauksissa johdinta on yksiselitteisesti *ta*/*tä*.

¹ Tarkastelussa mukana olevat verbit ovat alaryhmittäin seuraavat:

a) *-as* : *-(as)ta-*: *aidastaa, armastaa, hammastaa, harjastaa, harrastaa, hidastaa, kaplastaa, karsastaa, karvastaa, kielastaa, kinnastaa, kirkastaa, kuulastaa, 'kajastaa, kuultaa' lipastaa, liukastaa, lounastaa, mallastaa, olastaa, opastaa, orastaa, paljastaa, pensastaa, porrastaa, raikastaa, rakastaa, rengastaa, rikastaa, saapastaa, sairastaa, sitkastaa, suulastaa, tehdastaa* 'valmistaa tehdasmaisesti, tehtaassa', *teurastaa, tupastaa, tuulastaa, uljastaa, uurastaa, valjastaa, varastaa, varrastaa, varvastaa* 'kävellä varpaillaan', *vaurastaa, viekastaa, vierastaa, vilkastaa, vilvastaa* (46);

-äs : *-(äs)tä-*: *evästää, keihästää, kyästää, pylvästää, pyrstää, seivästää, ylvästää* (7);

-a/*-as* : *-(a)(s)ta-*, *-ä*/*-äs* : *-(ä)(s)tä-*: *kuvastaa* (valokuvaustermi *kuvas* selvästi nuo-

Näiden lisäksi NS:ssa on kuusi nykysuomessa kahdella vaihtoehtoisella tavalla segmentoituvaa verbiä (johdinta joko *ta|tä* tai *sta|stä*): *kuvastaa* : *kuva|kuvas*, *ohjastaa* : *ohja|ohjas*, *oksastaa* : *oksa|oksas*, *purastaa* 'kaivertaa' : *pura|puras*, *terästää* : *terä|teräs* ja *vitsastaa* : *vitsa|vitsas*.

b) Toiseksi NS:ssa on 22 *astaa-* ja 4 *ästää-*loppuista verbijohdosta, joilla on nykykielessä selvä *a-|ä-*loppuinen nominikanta; esim. *arastaa*, *helastaa* 'varustaa heloilla', *kellastaa* (vrt. *kelta*), *kinastaa*, *sorastaa*, *kyllästää* (vrt. adv. *kyllältä*), *nenästää*. Joukossa on seitsemän kaptatiivia: *kalastaa*, *marjastaa*, *rahastaa*, *sanastaa*, *sorsastaa*, *erästää* ja *metsästää*. Näissä tapauksissa johdinta on selkeästi *sta|stä*, ja se liittyy nominin yksikkövirtaloon.

c) Mutta kaksitavuisiin *a-|ä-*loppuisiin nomineihin nojaavat kausatiivijohdokset esiintyvät kielessämme usein myös *istaa-|istää-*loppuisina. NS:ssa on varovastikin arvioiden 36 tällaista *istaa-*loppuista ja 24 *istää-*loppuista johdosta; esim. *hoikistaa*, *hurjistaa*, *kontistaa* 'saattaa konttaan', *omistaa*, *voimistaa*; *mykistää*, *pelkistää*, *synkistää*, *teristää* 'terästää' (esim. *teristää* *kuuloaan*, NS), *vääristää*.

*ä-*loppuisiin nomineihin ja samoin sellaisiin *a-*loppuisiin nomineihin, joiden ensimmäinen vokaali on labiaalinen, nojaavien johdosten *istaa-|istää-*loppu on monikkotaivutukseen nähden odotuksen mukainen (vrt. *vääriä* : *väärissä*, *julma* : *julmissa* jne.). Mutta *istaa-*loppuisista verbeistä kymmenen eli lähes kolmannes onkin sellaisia, että niiden ensi tavun sonanttina on illabiaalivokaali: *alistaa*, *aristaa*, *harvistaa* 'tehdä harvaksi', *hauskistaa*, *laiskistaa*, *raaistaa*, *tarkistaa*, *vahvistaa*, *vankistaa* ja *varmistaa*. Nämä ovat äänteellisesti monikkotaivutukseen nähden odotuksen vastaisia (vrt. *aroiissa*, *hauskoissa* jne.), ja kahdella näistä onkin

remppi kuin *kuvastaa*), *ohjastaa*, *oksastaa*, *purastaa* 'kaivertaa', *terästää*, *vitsastaa* (6).

b) *-a* : *-(a)sta-*: *arastaa*, *helastaa* 'varustaa heloilla', *illastaa*, *ilmastaa* 'sekoittaa ilmaa esim. nesteeseen', *kalastaa*, *kelastaa* 'virvelöidä', *kellastaa*, *kinastaa*, *kokastaa*, *lavastaa*, *marjastaa*, *palastaa*, *pohjastaa*, *rahastaa*, *rinnastaa*, *samastaa*, *sanastaa*, *sorastaa*, *sorsastaa*, *suojustaa* (rautatietermi), *suunnastaa* (tykistötermi), *tarkastaa* (22);

-ä : *-(ä)stä-*: *erästää*, *kyllästää*, *metsästää*, *nenästää* (4).

c) *-a* : *-ista-*: *alistaa*, *aristaa*, *harvistaa* 'tehdä harvaksi', *hauskistaa*, *hoikistaa*, *hurjistaa*, *juhlistaa*, *julmistaa*, *kohdistaa*, *kontistaa* 'saattaa konttaan', *kouristaa*, *kopristaa*, *kovistaa*, *kurjistaa*, *laiskistaa*, *mutkistaa*, *norjistaa*, *nuoskistaa*, *nuristaa* (vrt. *nurja*), *omistaa*, *orjistaa*, *pulskistaa*, *raaistaa*, *rumistaa* 'rumentaa', *somistaa*, *soristaa* 'somistaa' (vrt. *sorea*), *soukistaa*, *suoristaa*, *suunnistaa*, *tarkistaa*, *tuimistaa*, *tukistaa*, *vahvistaa*, *vankistaa*, *varmistaa*, *voimistaa* (36);

-ä : *-istä-*: *ehjittää*, *herkittää*, *härmittää*, *jyrkittää*, *jäykittää*, *käpristää*, *käyristää*, *köyristää*, *lysmittää*, *mykittää*, *nelittää* (vrt. *neljä*), *noyristää*, *pelkittää*, *pilkittää*, *pyörittää*, *sievittää*, *synkittää*, *terittää*, *tyhmittää*, *tylpittää*, *tylsittää*, *tyrmittää*, *väärittää*, *ylittää* (24).

*a-|ä-*vartaloihin nojaavia *-ista-| -istä-* johdoksia on tosiasiaa melkoisesti enemmän kuin edellä mainitut, sillä olen ottanut mukaan vain verbit, jotka NS:n aineiston valossakin korreloivat *a-|ä-*loppuisiin nominikantoihin. Luetteloita voisi jatkaa esimerkiksi verbeillä *keikittää* (vrt. murt. *keikkaselkä*), *koukistaa* (vrt. murt. *koukka* 'koukku'), *kuukistaa* ~ *kyykittää* (vrt. murt. *kyykällään*), *kyyristää* (vrt. murt. *kyyrä* 'kyyry'), *kyömittää* (vrt. murt. *kyömänokka*), *köntittää* (vrt. *kontistaa*), *longistaa* (vrt. *longallaan*), *nyrpittää* (vrt. NS *nyrppänenä*), *pilkittää* (vrt. *pilkka*) jne.

d) *-as-| -äs* : *-ista-| -istä-*: *ahdistaa*, *puhdistaa*, *?rynnittää* (3).

rinnallaan yksikkövartaloon pohjautuva muoto: *arastaa* ja *tarkastaa*.

d) Nykyisessä yleiskielessä on myös kaksi varmaa *istaa*-loppuista ja yksi epävarma *istää*-loppuinen kausatiivijohdos, jotka nojaavat *as-/äs*-loppuisiin nomineihin: *ahdistaa* (vrt. *ahdas*), *puhdistaa* (vrt. *puhdas*) ja *rynnistää* (vrt. *rynnäs* : *ryntäät* 'rinta'; eteläpohjalaismurt. myös *runnistaa*, joten sana voi olla deskriptiivistäkin lähtöä). Lähisukukielissä ja suomenkin murteissa on myös säännöllistä johtoa osoittavia muotoja: vir. *ahastada* (vrt. karj. *ahista-*, veps. *ahtištada*, vatj. *ahissä*), suomen itämurteissa paikoin *puhasta-*, karj. *puhastoa* (~ *puhistoa*), veps. *puhtastada*, vatj. *puhassä*, vir. *puhastada* (SKES).

Nykykielen kannalta *ista/istä* on ainakin sellaisissa tapauksissa kuin *alistaa*, *aristaa* yksiselitteisesti johdinta. Mistä tuo *i* on peräisin? Perinteisen selityksen mukaan (Hakulinen 1968 s. 242) alkuperäistä johdinta on vain kausatiivinen *ta/tä*, johon on lohkeamalla tarttunut *hammastaa*, *keihästää* -tyypistä (edellä ryhmä a) *s*, joten saatiin tyyppi *arastaa*, *marjastaa* (ryhmä b). Saman selityksen mukaan edelleen tyyppi *hoikistaa*, *vääristää* (ryhmä c) on saanut *is*-aineiksensa sekreetion tietä *is*-loppuisiin nomineihin pohjautuvista kausatiivijohdoksista, sellaisista kuin *altistaa*, *jämistää*, *kallistaa*, *kaunistaa*, *raitistaa*, *saalistaa*, *tiivistää* ja *valmistaa* (näitä on NS:ssa vain mainitut kahdeksan). Lauri Hakulisen mielestä (mp.) on tukea antanut myös deverbaalinen (*karisee* :) *karis-ta-a* -tyyppi. Vieläkin luontevammin kuin *karistaa*-tyyppi on denominaalisella *ista-/istä*-johtimella tukenaan *nen*-loppuisiin nomineihin pohjautuvat kausatiivit, sellaiset kuin *laillis-ta-a*, *sinis-tä-ä*.

Herää kysymys, eikö monikon *i*-tunnuksella ole mitään tekemistä *ista-/istä*-johtimen *i*:n kanssa. Vastauksen löytämiseksi olen ryhmitellyt *a-/ä*-loppuisiin nomineihin nojaavat *sta-/stä*- ja *ista-/istä*-kausatiivit taulukkoon 2 siten, että kantasanan vokaalisto ja sitä tietä myös monikkovartalo tulevat otetuiksi huomioon.

Pelkästään nykykielen johdoksien lukumäärään perustuva analyysi tuskin paljastaa ihan oikeassa suhteessa kaikkia vaikutusyhteyksiä. Esimerkiksi jonkin johdoksen pitkä ikä ja käyttötaajuus lisäävät sitä mahdollisuutta, että se on voinut olla mallina yhä useammalle uudelle johdokselle. Silti taulukko osoittaa selvästi, että johdin *ista/istä* on valta-asemassa juuri niissä tapauksissa, joissa

Kantasanan vokaalisto	Johdin <i>sta / stä</i>		Johdin <i>ista / istä</i>		Johdoksia	
	Johdoksia	%	Johdoksia	%	Yhteensä	%
Illab.vok. + -a	16	61,5	10	38,5	26	100
Lab.vok. + -a	6	18,8	26	81,2	32	100
-ä	4	14,7	24	85,3	28	100

TAULUKKO 2. Kaksitavuisiin *a-/ä*-loppuisiin nomineihin perustuvat (*i*)*sta-/*(*i*)*stä*-johtimiset kausatiivit Nykysuomen sanakirjan aineiston valossa (vrt. myös alaviite 4, kohdat b ja c).

vastaavan nominin monikkovartalokin on *i*:llinen eikä *oi*:llinen. Ainakin nyky-suomen valossa monikon *i*:llä näyttää siis olleen osuutta *ista-/istä*-johdosten synnyssä. Samoin on mahdollista, että *ista-/istä*-johtimen *i* ja monikon *i* korreloivat tällaisissa tapauksissa nykysuomalaisenkin kielitajussa (jolloin olisi perusteltua segmentoida *vääri-stä-ä*, *mulki-sta-a* jne.), tosin ei yksiselitteisen selkeästi.¹

Johtimen syntyminen sekreetion tietä eli siten, että entiseen johtimeen lohkeaa tietyntyypillisistä kantasanoista lisäfoneemeja, osoittaa, ettei kannan ja johtimen raja ole kielitajussa ehdoton eikä muuttumaton: uusia johdoksia syntyy entisten johdosten mallin mukaan, ja mallina on tällöin pikemminkin johdos kokonaisuudessaan kuin jyrkästi kanta- ja johdinosaan hahmottuneena. Erityisen selvästi kokonaisuin mallijohdoksiin perustuvat *as-/äs*-loppuisten nominien johdokset *ahdistaa*, *puhdistaa* ja *rynnittää*.

Sellaisten rinnakkaismuotojen olemassaolo — usein täsmälleen samassa merkityksessäkin — kuin *arastaa* ~ *aristaa*, *tarkastaa* ~ *tarkistaa*, *terästä* ~ *teristää*, *puhdastaa* ~ *puhdistaa* osoittaa, ettei kieli vakiinnuta aina johdoksia johdonmukaisen loogisesti. Yleisessä kielenkäytössä eli kielen normissa voi vallata paikan johdos, joka kielen rakenteesta lähtien on vähemmän todennäköinen kuin jokin toinen. Toisaalta näillä vähemmän todennäköisillä johdoksillakin on yleensä jokin lähtökohta kielen rakenteessa, eikä lingvistien pitäisi luopua niidenkään paljastamisesta.

Olen tässä esityksessäni erilaisia johdosryhmiä analysoimalla yrittänyt pohtia sanan johtoa segmentaation kannalta. Olen päätenyt siihen, ettei kannan ja johtimen raja ole selvissäkään johdoksissa aina ehdottomana osoitettavissa, sillä jonkin foneemin tai foneemiyhtymän kuuluminen kantaan tai johtimeen ei ole aina yksiselitteistä. Tämä on tietenkin synkroniasta näin nähtynä sama asia, joka ilmenee kielen diakroniassa sekreetiona eli johdinten lohkosyntyisyytenä: mikäli kannan ja johtimen raja olisi kielitajussa aina ehdoton ja liikku-maton, ei sekreetio olisi tietenkään mahdollista.

Olen hiljattain (Räisänen 1978 s. 321—, erityisesti 338—339) jakanut suffiksien avulla tapahtuvan johdon kolmia: 1) johtimella johto, jossa kielitajussa olevaan kantasanaan liitetään niin ikään kielitajussa oleva johdin; 2) korrelaatiojohto, joka perustuu klassisen verrantoanalogian ratkaisuun; ja 3) mallisanajohto, jossa johdos syntyessään nojaa konkreettiseen mallijohdokseen tai -johdoksiin eikä niinkään täsmällisen analogiaverrannon ratkaisuun. Nämä eri johtotavoiksi nimittämäni johdon lajit eivät ole toisistaan jyrkästi

¹ Analyysissani jäävät kokonaan huomiotta semanttiset vaikutusyhteydet, vaikka niitäkin varmasti on. Esimerkiksi kaptatiivit ovat poikkeuksetta *sta-/stä*-johtimisia, deskriptiivisuonteiset verbit taas *ista-/istä*-johtimisia (tosin jälkimmäisiä ei juuri tilastossani ole).

erotettavissa. Ne vain korostavat johtotapahtumissa eri puolia.

Myös segmentaation tarkastelu osoittaa mielestäni tämän kolmijaon tarpeelliseksi. Johtimella johtaminen ja samoin täydelliseen analogiaan perustuva korrelaatiojohto ilmentävät sitä, että suomi on agglutinoiva kieli. Tässä esityksessäni olen kuitenkin pyrkinyt tähdentämään näkökulmaa, jota ei yleensä ole korostettu: suomi ei ole johto-opissaankaan aivan puhtaasti agglutinoiva kieli. Kannan ja johtimen liittäminen toisiinsa yksinkertaista yhteenlaskusääntöä soveltamalla ei näet pysty selittämään kaikkien johdosten rakennetta. Edellä olen useassakin kohden painottanut sitä, että vähintään yhtä tärkeää kuin kannan ja johtimen valiomuotoisuus on se, että syntyvä johdos on valiomuotoinen: sen on kokonaisrakenteeltaan sovittava mahdollisimman hyvin johonkin sanatyyppiin. Johdosten kokonaisrakenne onkin ilmeisen tärkeä johtoprosesseja ohjaava seikka. Tämä puolestaan korostaa mallisanajohdoksi nimittämäni johtotavan merkitystä. Se ei rajoitu vain ekspressiivijohdoksiin, vaan sitä käytetään usein silloinkin, kun kanta on itsenäisenä lekseeminä olemassa ja syntyvä johdos aivan normaali sana.

KIRJALLISUUTTA

- HAKULINEN, LAURI 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. WSOY, Helsinki.
- JACKENDORF, RAY 1975: Morphological and semantic regularities in the lexicon. — *Language* 51 s. 639—671.
- KOSKI, MAUNO 1978: Suomen sananjohdon perustyyppit. — *Papers from the conference on general linguistics* Seili 24. — 25. 8. 1978 s. 103—117.
- NIRVI, R. E. 1952: Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta. *Suomi* 106:1. SKS, Helsinki.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* 1—6. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo 1951—1961.
- RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKS, Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1943: Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I. SKS, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. — *Vir.* s. 321—341.
- SAUKKONEN, PAULI 1970: Nykysuomen johto-oppia. — *Vir.* s. 197—201.
- SKES = Y. H. TOIVONEN — ERKKI ITKONEN — AULIS J. JOKI — REINO PELTOLA *Suomen kielen etymologinen sanakirja I—VI.* Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki 1955—1978.
- TUOMI, TUOMO (koostaja) 1972: Suomen kielen käänteissanakirja. SKS, Hämeenlinna.
- WIIK, KALEVI 1975: Suomen frekventatiivi ja kontinuaatiivi. — *Vir.* s. 153—166.
- 1978: Suomen kielen momentaanijohdoksista. — *Rakenteita. Juhlakirja* Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978 s. 165—187. Turku.
- VILKUNA, KUSTAA 1976: *Etunimet.* Otava, Keuruu.

Über das Problem der Segmentation in der Derivationslehre des Finnischen

Alpo Räsänen

Verf. hat früher (Vir. 1978 S. 321—344) das mentale Verhältnis zwischen Grundmorphem und Ableitung behandelt: wie die Ableitungen entstehen, wie sie beherrscht werden, ob die Ableitungsverhältnisse im Sprachgefühl eine oder mehrere Richtungen aufweisen usw. Der obige Aufsatz ergänzt den früheren hinsichtlich der Segmentation. Verf. sucht nun die Frage zu beantworten, wie genau oder ungenau die Grenze zwischen Wortkern und Ableitungssuffix ist.

Verf. analysiert sechs Ableitungsgruppen, in deren jeder die Ableitungen eine gleiche Gesamtstruktur aufweisen. Es gibt zwei Kriterien der Gleichheit: 1. das Ende der Ableitungen ist phonematisch möglichst weitgehend identisch, 2. die Ableitungen haben dieselbe Silbenzahl. Zwei der Gruppen vertreten den heutigen Slang, die anderen den normalen Wortschatz des Finnischen.

In den einzelnen Ableitungsgruppen stellt sich heraus, dass ein überwiegender Teil der Ableitungen klar nach Grundmorphem und Ableitungssuffix segmentiert werden kann. Dennoch gibt es in allen Gruppen Fälle, wo die Grenze zwischen Stamm und Ableitungssuffix nicht an der normalen Stelle liegt oder wo sie obskur ist. Bei den heute sehr üblichen Slang-Ableitungen auf *-is* z.B. lautet die Ableitungssilbe zwar i.a. *-is* (z.B. *lentis* 'Volleyball', *jalis* 'Fussball', *kauris* 'Haferbrei'), doch gehören manchmal auch andere Phoneme zum Ableitungssuffix (z.B. *ruis-kis* 'Roggenbrei', *jalk-kis* 'Fussball', *symp-pis* 'sympathischer Mensch').

Auch bei den zweisilbigen denominalen Ableitungen auf *-kko/-kkö* gibt es im Hinblick auf die Segmentation unterschiedliche Fälle, z.B. *suu-kko* 'Kuss', *eu-kko* (vgl. *emä, emo*) '(alte) Frau', *vei-kko* (vgl. *veli*) 'Kamerad, Bruder', *auk-ko* (vgl. *aukea*) 'Öffnung', *sok-ko* (vgl. *sokaa*) 'Blindekuh',

silkk-o (vgl. *silkka*) 'Rindenbrot'. Verf. betont, dass die Phonotaktik allein nicht ausreicht, die Art der Verbindung von Stamm und Ableitungssuffix zu erklären (**ruisis* z.B. wäre phonotaktisch möglich). Ein Faktor, der die Ableitungsprozesse ganz deutlich beeinflusst, ist die Gesamtstruktur der Ableitungen: die entstehende Ableitung muss möglichst gut zu einem Worttypus der Sprache passen (zu ein und demselben Worttypus können Lehnwörter, opake eigenständige Wörter und transparente Ableitungen gehören). Dann kann die Grenze zwischen Stamm und Ableitung schwanken oder auch obskur sein. Auch das Grundmorphem kann reduziert werden (z.B. *eukko, puhdistaa*). Die Grenze kann sich auch verschieben, was in der Diachronie der Sprache als Sekretion zum Ausdruck kommt: an die Ableitungssilbe treten von bestimmten Wortkernen weitere Phänomene.

Auch die unregelmässigen Ableitungen zeugen von der Bedeutung der Gesamtstruktur der Ableitung als Faktor, der den Ableitungsprozess lenkt. Sie entstehen nach Auffassung des Verfassers in Anlehnung an konkrete Ableitungsmuster. Während im Finnischen z.B. die Kausativa, die auf Nomina mit dem Auslaut *-as/-äs* basieren, normalerweise den Typ *rakastaa* 'lieben', *hidastaa* 'verlangsamen' (vgl. *rakas, hidas*) vertreten, sind die exzeptionellen *ahdistaa* 'bedrängen' (vgl. *ahdas*) und *puhdistaa* 'reinigen' (vgl. *puhdas*) durch Anlehnung an den allgemeinen Ableitungstyp *mutkistaa* 'komplizieren' (vgl. *mutka*), *aristaa* 'empfindlich sein, schmerzen' (vgl. *arka*) entstanden.

Osoite:
Anschrift:

Joensuu korkeakoulu
Kielten osasto
PL 111
SF-80101 Joensuu 10